

**AVAR KORI LELETEK KÉKKÚTRÓL
ÉS A BALATONUDVARI-FÖVENYES TEMETŐ 99. SÍRJA**

– S. Perémi Ágota –

Az elsőként tárgyalt leletek Kékkút községben kerültek elő, zömében szórványként. Az avar lelőhelyről csak 1979-ben szerzett tudomást a Laczkó Dezső Múzeum (LDM), amikor a községben élő és a múlt értékei iránt érdeklődő Székely Károly jelentette az előkerült leleteket. Ekkor történt először leletmentés a helyszínen. A lelőhely a falutól északra elhelyezkedő, szőlővel betelepített Kékkúti-hegyen található. A hegyre mélyen kitaposott, kocsiszélességű földút vezet, amelynek két partfalából az eső és az erózió által kerültek elő a csontok és leletek (1. kép).

Előzmények

Az első leletmentésre 1979. augusztus 22-én került sor. Az erről készült jelentés szerint az út mindkét oldalán, a laza talajban, emberi csontok látszottak, illetve sírok körvonalai is kivehetők voltak.¹ A leletmentés során, az út nyugati partfalából már részben kihullott, illetve kikapart két sír maradványait sikerült megmenteni. Az 1. sírből koponya és csonttöredékek kerültek elő. Leletek: 2 db bronz övdísz csüngővel, 7 db vastárgy, a leletmentő szerint egy új tartozékai voltak. A leletek a koponya körül helyezkedtek el. A 2. sírből csak koponya és csontmaradványok kerültek elő. A feltárt koponyák a LDM Antropológiai gyűjteményében még ma is megvannak.² Sajnos a leleteket hosszas keresés ellenére sem sikerült megtalálni. A sírokról, valamint a helyszínről rajz nem készült, csupán négy fényképfelvételt sikerült fellelni, amelyek az 1. sír feltárását és a feltárás utáni állapotát rögzítik. Ugyanakkor a beszámoló említést tett két, Székely Károly birtokában levő bronz „karikáról” (egy tarsolykorong és egy szíjelosztó), amelyeket a tulajdonos akkor nem adott át, csupán fényképfelvétel készült róluk.

1995. március 24-én, szintén Székely Károly jelentette a múzeumnak, hogy a szakirodalomban már régóta ismert római kori lelőhelyen, az ún. Maktyányi-dűlőben római sírköveket találtak és vittek el. Ennek kapcsán helyszíni ellenőrzést végeztünk.³ Ekkor említette Székely az avar sírokat is, egyúttal elmondta, hogy 1979 óta, különösen a nagyobb esők után, rendszerint újabb leleteket gyűjtött össze. Ezeket megmutatta, és néhányat közülük átadott.

¹ László Péter jelentése: LDM Régészeti Adattára, ltsz.: 18263–80, 18264–80. Régészeti Füzetek 33 (1980) 63.

² LDM Antropológiai Gyűjteménye, ltsz.: 81.7.1 – 81.7.2.

³ S. Perémi Ágota–Palágyi Sylvia jelentése: LDM Régészeti Adattára, ltsz.: 18822–95.

1995. április 4-én újra a helyszínre mentem, ahol Székely Károllyal közösen végigjártuk és térképen bejelöltük az általa ismert összes kékkúti lelőhelyet.⁴ Ennek során sikerült eljutni a 16 évvel korábban előkerült avar kori lelőhelyre is. Ekkor a partfalban sírok nem látszottak, csupán néhány csonttöredéket szedtünk össze. Kiderült, hogy az esetleges leletmentésre alkalmas terület csak igen kis sávra korlátozódna, mivel a kocsiút és a szőlővel betelepített telkek közti két partfal igen keskeny. Csupán a terület nyugati részén volt egy éppen művelés alá nem vont telek, ahol lehetőség nyílhatott volna a feltárássra. Ekkor sajnos minden próbálkozásom ellenére sem sikerült előteremteni a leletmentéshez szükséges anyagi forrásokat. A lelőhellyel kapcsolatban Székely elmondta, hogy a területről már évtizedekkel korábban is kerültek elő sírok, leletek, de ezek elkallódtak. Az újabb időszakban a hegyre vezető út szélesítésekor és szőlő telepítése közben is bolygattak sírokat. A csontokat kidobálták, a leletek egy részét Székely összeszedte. Ezeket és az általa gyűjtött más korú és más lelőhelyű leleteket átadta.

Ezt követően 1997. július 30-án jelentette Székely, hogy a partfalból újabb csontokat mosott ki az eső. A leletmentés során egy erősen bolygatott lovas sírt sikerült feltárni.⁵ Sajnos a sírról készült rajzot nem sikerült megtalálni. Sem fényképfelvétel, sem jelentés nem készült a kiszállásról. A leletek közül csupán egy kisebb vastöredék került be. A csontok a régészeti raktárban találhatóak.

Legutóbb 2002. augusztus 12-én jártam a helyszínen, ahol Székelyvel újra megnéztük a helyszínt. Ekkor a keleti partfalban legalább négy-öt sír gödre látszott. Az egyik gödörből szabályosan kilógtak a csontok. Ezeket, mivel más lehetőség nem volt, visszatemetjük. Ugyanitt, a már kihullott földben kis bronzlemez töredéket találtam. Ezúttal még részletesebben kikérdeztem Székelyt a lelőhelyről, a leletek helyéről. Reményeink szerint a 2003. év során mindenképpen sort fogunk keríteni ennek a hányatott sorsú temetőrésznek a lehetőségekhez mért mielőbbi feltáráására.

Mint a fenti előzmények leírásából is kitűnik, a kékkúti leletek szórványként kerültek be a múzeumba, így természetesen messzemenő következtetések levonására egyelőre nincs módunk. A két leletmentés (1979, 1997) adatai pedig rendkívül hiányosak. Elmondás és kevés biztos adat alapján a következőket tudjuk mondani:

Leletmentésből három sír került elő, közülük az egyik lovas sír volt. A szórványanyag alapján úgy tűnik, hogy két női és talán három férfi (az egyik lovas sír lehetett) leletei jutottak múzeumba. A 2002. évi helyszínelés során négy vagy öt sír látszott. Ezek alapján kb. 12–13 sírről van tudomásunk. A sírok DK-ÉNy-i tájolásúak voltak, 100–150 cm mélyen láttak napvilágot. Az út mai szintje ettől kb. 50 cm-rel lejjebb van. Az 1979. évi leletmentés során az út nyugati oldalfalában került elő a két koponya, vagyis a vázak többi része az út alá esett, így azok már elpusztultak. 1997-ben a lovas sír az út keleti oldalfalában volt, de közelebbi adat híján erről semmit sem tudunk. Ezek alapján feltételezzük, hogy az út két sírsort vágott ketté, és a második sírsorhoz tartoznak azok a temetkezések, amelyeket legutóbb a keleti partfalban figyeltünk meg. A sírgödörök egymástól 50–60 cm távolságra helyezkedtek el a partfal 200–300 méteres hosszában, de valószínűleg a szőlővel beültetett telteken is vannak sírok.

⁴ S. Perémi Ágota jelentése: LDM Régészeti Adattára, ltsz.: 19016–2001.

⁵ A leletmentést László Péter végezte.

A leletanyag leírása

I. Lemezes övveretek

1. Ezüstlemezből kivágott, alsó végén íves nagyszíjvég elő- és hátlapja, valamint a két lemezt összekapcsoló, laposra kalapált, U alakú lemezpánt. Az előlapot a szélén sűrűn beütögetett pontsor, ezen belül hasonló pontsorból szerkesztett rövidebb, egymást metsző egyenes vonalakból álló minta díszíti. A töredékes hátlap díszítetlen. A két lemezt összekapcsoló lemezpánt 3 mm széles, a két lemezt kitöltő anyaggal is megerősíthették. Felerősítésre a szíjvég felső végén levő nittszeg szolgált. A hátlapon, nagy felületen vaskorrózió nyomai látszanak. H.: 12,4 cm; Sz.: 3,1 cm (2. kép 1 a–c).

2. Ezüst lemezből kivágott nagyszíjvég díszítetlen hátlapjának két össze nem illő töredéke. A lemez szélén látszó világosabb sáv arra utal, hogy az előzőhöz hasonló szerkezetű volt. A lemez másik oldalán szintén vaskorrózió nyomai figyelhetők meg. H.: 7 és 5,2 cm; Sz.: 2,2 cm (2. kép 2).

II. Öntött övveretek

3. Kétoldalas, öntött, tokos bronz nagyszíjvég. Két oldalát vékony keretben egymás alatt három, eltérő méretű, tükrözött S alakú lapos inda díszíti. Tokos végén fektetett, nyújtott indadísz, másik oldalán lekerekített, tükrözött indadísz látszik. Felerősítésre egy nittszeg szolgált. H.: 6,3 cm; Sz.: 1,8 cm (2. kép 3).

4. Kétoldalas, bronzból öntött, tokos kisszíjvég, alsó végén kissé hegyesedő. Felületét keretbe foglalt inda díszíti. Tokos vége díszítetlen. Felerősítésre egy nittszeg szolgált. H.: 3,1 cm; Sz.: 1,4 cm (2. kép 4).

5. Bronzból öntött „lépcsős” lyukvédő, amelyet három nittszeggel erősítettek fel. M.: 2,5x2,2 cm (2. kép 5).

6. Kétoldalas, öntött, bronz tokos nagyszíjvég töredéke. Egyik oldalán keretbe foglalt indadísz, másik oldalán hullámvonal dísz. Tokos végén, mindkét oldalon X minta van. A töredék felső végén levő két lyuk a felerősítést szolgálta. H.: 2,6 cm; Sz.: 2 cm (2. kép 6).

7. Kétoldalas, áttört, öntött, bronz tokos kisszíjvég, amely két sorban elhelyezkedő, két-két oldalán egymáshoz kapcsolódó gyűrűkből áll. Alul, középen hasonló gyűrűcske zárja le. Tokos végének egyik oldalán elnagyolt indadísz van, másik oldalán vonalakból álló, értelmezhetetlen minta látszik. Felerősítésre egy nittszeg szolgált. H.: 4,1 cm; Sz.: 1,5 cm (2. kép 10).

8. Az előzőhöz hasonló kisszíjvég. Az egymáshoz kapcsolódó gyűrűcské és ezek közei nincsenek áttörve. Talán az előző darab másolata, részben befejezetlen. Tokos végén elnagyolt, beütögetett minta van. Felerősítése az előzőhöz hasonló. H.: 4,1 cm; Sz.: 1,5 cm (2. kép 9).

9. 2 db öntött, bronz, téglalap alakú griffes övveret. A csüngő része hiányzik. A hátoldalon az öntés során használt textil lenyomata látszik. Felerősítésre a veret négy sarkában levő nittszegek szolgáltak. M₁: 3,8x2,5 cm; M₂: 2,5x3,7 cm (2. kép 7–8).

10. Ismeretlen rendeltetésű, egyik végén ívesen záródó, másik végén töredékes vastárgy két bronz nittszeggel (az 1997. évi leletmentésből). H.: 3,8 cm; Sz.: 0,9 cm (2. kép 13).

11. Vékony, íves bronzlemez töredéke, felületén beütögetett pontokkal kitöltött, bekarcolt szalagfonat dísz részlete látszik. Íves végén pánt részlete van. Talán szíjvég töredéke (a 2002. évi helyszíni bejárásból). H.: 2,2 cm; Sz.: 0,9 cm (2. kép 14).

12. Bronzlemezből préselt, kerek, íves veret. Felületén, középen kidudorodó dísz, e körül rövid, egymást metsző vonalak által kialakított négyszögek, belsejükben egy-egy dudordísszel. (Lószerszámdísz?) Átm.: 2 cm (3. kép 1).

13. Vékony bronzhuzalból hajlított fülbevaló karika. Átm.: 1,7 cm (3. kép 2).

14. 1 db gömbölyű, 1 db hengeres, sárga pettyes fekete gyöngyszem. Elmondás szerint eredetileg több, felszedéskor elpusztult „csillogó” gyöngy volt (3. kép 3).

15. Öntött, bronz díszkorong töredéke. Kiszerezhető átmérője 9 cm. Széles kereten belül egymással szembe forduló madárszerű állatalakok láthatók, amelyeket kis gyűrűk választanak el egymástól. A madáralakok „nyaka” ferdén hátra billen, „testüket” egy-egy beütött pont díszíti. Átm.: 8,8 cm (3. kép 4).

16. Öntött, bronz küllős szíjelosztó. Középen négyszögletes kialakítású, amelynek négy sarkából két-két küllő ágazik ki a keret felé négyszögekre és háromszögekre osztva a felületet. Az egyik négyszögletes áttörés pereme erősen kopott. Átm.: 6,3 cm (3. kép 5).

17. Kerek átmetszetű bronzhuzalból hajlított nyakperec két töredéke. Az egyiknek a végén kapcsolószerkezet részlete látszik. Átm₁.: 12,1 cm; Átm₂.: 10,7 cm (3. kép 8).

18. Kerek átmetszetű bronzhuzalból készült karika. Átm.: 4,3 cm (3. kép 6).

19. Kerek átmetszetű vashuzalból készült karika. Átm.: 5,3 cm (3. kép 7).

20. Erősen töredékes, három élű vas nyílcsúcsok. H₁.: 7,3 cm, H₂.: 6,8 cm (2. kép 11–12).

21. Egyenes hátú, egyélű, középső nyéltüskés vaskés, hegye letört. H.: 7,2 cm (3. kép 9).

22. Egyenes hátú, egyélű vaskés töredéke. H.: 7,5 cm (3. kép 10).

23. Egyenes hátú, egyélű, felső nyéltüskés vaskés, hegye letört. H.: 7,7 cm (3. kép 11).

24. Egyenes hátú, egyélű vaskés töredéke. H.: 8,1 cm (3. kép 12).

25. Vékony bronzlemezből kivágott, egyenes szárú kereszt. Szélein beütögetett gyöngysorminta van, középen keresztezi egymást. Az egyik lemez erősen töredékes, a másik két végén egy-egy lyuk van. Felerősítésre az 1,8 cm hosszú bronz szegek szolgáltak. 1. lemez H.: 6,6 cm, Sz.: 1,2 cm; 2. lemez H.: 3,9 cm, Sz.: 1,1 cm (4. kép 2).

26. Vékony ezüstlemezből kivágott, egyenes szárú kereszt. Felületét a két szélén beütögetett pontsor díszíti, középen gyűrűszerű. Felerősítésre nagyfejű bronz szegek szolgáltak. 1. lemez H.: 5,9 cm, Sz.: 1,2 cm; 2. lemez H.: 5,9 cm; Sz.: 1,3 cm (4. kép 1).

A leletanyag elemzése

A kékkúti szórvány leletanyag talán legérdekesebb és az avar kori emlékananyagban is viszonylag ritkán előforduló darabjai a kis kereszt (4. kép 1, 2a–f)⁶

⁶ Legutóbb Vida Tivadar foglalta össze röviden a keresztekkel kapcsolatos ismereteket (VIDA 2002. 183). Katalógusában a káptalantóti és zamárdi darabok mellett említést tesz a Kékesd 97. sír kismé-

Elmondás szerint ezek egymástól nem túl messze, de más-más részen kerültek elő, vagyis más-más sírhoz tartozhattak. A leírásukból is kitűnik, hogy ezek szinte pontos másai a közeli káptalantóti⁷ és a zamárdi⁸ temetőkben előkerült daraboknak.

A káptalantóti keresztet Kiss Attila foglalta össze.⁹ Itt 40 sír közül tizben volt kereszt: 6 férfi, 3 nő és egy gyerek sírjában. Ezek ezüst- vagy bronzlemezből készültek. A kékkúti darabokhoz hasonló volt a kereszt formája és poncolt díszítése is. Egy-egy sírban általában két darab került elő, a sír két végében, amelyeket átlagosan 1 cm hosszú szegekkel erősítettek fel. Az egyik lemez alatt textilmaradványok voltak. A párhuzamok alapján Kiss a közép avar korra, a 670/680–720 közti évekre keltezi használatukat.¹⁰

Hasonló eredményre jutott Bárdos Edith is a zamárdi kereszt összefoglalása kapcsán, azzal a különbséggel, hogy Zamárdiban a koporsókereszt már a korai, a 7. század első feléből származó sírokban is megfigyelhetők.¹¹ Ez a szokás a 7. század végén, a 8. század elején mind a lemezes, mind a griffes-indás sírokban is megvan. Ezek anyagukban, díszítésükben, 90 fokos elhelyezésükben, a felerősítés módjában teljesen azonosak az északi part keresztjeivel. A hátoldalon textil- és fanyom van, vagyis ezeket halotti lepellel letakart fakoporsókra rögzítették. A káptalantóti és a zamárdi kereszt összehasonlításából arra a következtetésre jutott, hogy a kereszt mindkét temető esetében szokásként jelentkeznek és a 7. századi kereszt hittérítés eredményességét bizonyítják.¹² Megállapítja, hogy a két temető he-

retű keresztjeiről (VIDA 2002. 189). Utóbbiak mind sírban való helyük, méretük, mind kivitelük, s valószínűleg használatuk tekintetében is eltérnek az előbbiektől (KISS 1977. 53. Pl. XV. 97/6). Ezért egyelőre nem sorolnám a zamárdi, káptalantóti és kékkúti kereszt közé. Hasonló a helyzet a Budapest-Csepelen, szórványként előkerült, préselt gyöngysordíszes ezüstlemezekkel is (NAGY 1992. 18–19, 3. kép 4; NAGY 1998. 188, Taf. 130. 3/16–17, Taf. 190. 12–13). Ezek, bár mutatnak hasonlóságot a Balaton környéki koporsókeresztekkel, mégis mind a kidolgozás, mind a felerősítésre szolgáló lyukak helye alapján eltérnek. Amennyiben valóban kereszt voltak és nem amulett-kapszula díszei (VIDA 1995. 239–243), akkor más tárgy díszítésére szolgálhattak. Végezetül a Budakalász 762. sírjából való keresztrol is úgy tűnik – bár szintén fából készült tárgyra volt erősítve (VIDA 1998. 532. Abb. 1, 3; VIDA 2002. 189, Taf. 10. 4) –, hogy nem a fenti kereszt közé sorolható. Tóth „kereszt alakú ruhadíszként” említi (TÓTH 1999. 171).

⁷ BAKAY 1973. 24, 35, 2. sír: XV.t. 14, 3. sír: XIX.t. 13–16, 5. sír: XX/A.t., 12. sír: XXIII.t. 14–14a, 14. sír: XXV.t. 2–3, 15. sír: XXVI.t. 7–8, 19. sír: XXV.t. 15–16, 22. sír: XXVII.t. 1–2, 26. sír: XXXVIII.t. 10–11, 33. sír: XXXIX.t. 12–13, 6–20. ábra.

⁸ BÁRDOS 1995. 161; BÁRDOS 1996. 76, 84–85, 6. ábra.

⁹ KISS 1987. 235–241, Abb. 1–4.

¹⁰ KISS 1987. 241.

¹¹ BÁRDOS 1996. 76.

¹² A római időszak utáni kereszténység frott és tárgyi emlékeivel számos kutató foglalkozott. Általánosan elfogadott, hogy a népvándorlás korban jelentősebb keresztény központok Keszthelyen és Pécsen lehetnek. Egy Felsődörcsén előkerült bizánci kőfaragvány alapján a publikáló feltételezte, hogy a 6. század harmadik negyedében egy esetleges bizánci templom is létezhetett ezen a területen (TÓTH 1974. 175), bár azóta egy újabb darab előkerülése kapcsán megkérdőjelezte saját véleményét (TÓTH 1990. 32, 67. jegyzet). A faragványt Kiss Attila megemlíttette a kereszt tárgyalása során (KISS 1987. 241), de utal rá Bárdos Edith is (BÁRDOS 1996. 85). A keresztény hittérítés hatásának kérdése kapcsán talán érdemes lenne megvizsgálni a szakirodalomból ismert kékkúti ókeresztény bazilika kérdését is. Természetesen nem a Sági Károly által feltárt I. számú épületre, a villa rusticára (SÁGI 1972. 121–138), hanem a tőle 85 méterre levő, egyelőre „apsis nélküli teremtemplomként” meghatározott II. számú épületre gondolok. Sajnos az épület alaprajzán és a csekély tárgyi anyagon kívül más adattal egyelőre nem rendelkezünk. A tervezett hitelesítő ásatásra nem került sor.

lyileg kirajzol egy centrumot a Dunántúl közepén, a Balaton környékén, ahol ismerték és használták a keresztet. A két temető szinte minden vonatkozásban teljes azonosságot mutat, bár ez Zamárdi esetében csak a 670/680 utáni keresztekre vonatkozik. Úgy véli, mintha egy csoport kiszakadt volna a zamárdi népességből, s a 7. század végén áttelepült volna a Balaton északi partjára. Más lehetőségként felveti, hogy talán a káptalantóti temetőnek még nincs meg a korai része.¹³ Kékkút vonatkozásában egyelőre úgy néz ki a helyzet, hogy a káptalantótihoz képest ezek a sírok még későbbiek. (Káptalantótiiban öntött veret nem került elő.) Felmerülhet, hogy a káptalantóti közösség valamilyen ok miatt felhagyta a temetőjét, míg a kékkúti népesség továbbra is helyben maradt. Természetesen, mivel sem az egyik, sem a másik temető még nincs feltárva, feltételezésünk hipotetikus.

Női sírok

A zamárdi és a kékkúti temetők közti kapcsolatra nemcsak a koporsókeresztek, hanem más leletek is utalnak. Áttekintve a leletanyagot, szórványosságuk ellenére is különválaszthatók a lemezes szíjvégek, a nyakperec, a fülbevaló, a gyöngyök, a korong és a szíjelosztó, amelyek elsősorban női sírok leleteiként ismertek. Ezek együttes előfordulása feltűnően sok hasonlóságot mutat a Bárdos Edith által feltárt, és részben közölt zamárdi korongos női sírok anyagával. Ezek alapján úgy tűnik, hogy a két lemezes nagyszíjvég női öv része lehetett (2. kép 1–2). Készítési módjuk, méretük is hasonló volt. Megfigyelései szerint ezek csaknem a bokáig lelógó öv végét díszítették.¹⁴ Nagy valószínűséggel megállapítható, hogy a két lemezes nagyszíjvég és a díszkorong, valamint szíjelosztó egy hasonló szerkezetű öv részei voltak.

A madáralakokkal díszített, viszonylag nagy átmérőjű díszkoronghoz hasonlót egyelőre nem találtam a szakirodalomban, bár az állatalakok figurájával való díszítés nem ritka (3. kép 4). Bárdos feltételezi, hogy ezeket nem pusztán dekorációs céllal alkalmazták, hanem az avar hitvilággal lehettek kapcsolatban.¹⁵ A madáralakok kivitelezése nagy hasonlóságot mutat a Bárdos Edith által közölt 2129. sír növénydíszes korongjával.¹⁶ Így a kerekded „test”, a hasonló ívelésű „nyak” és az ebből visszahajló rész, amely a zamárdi korong esetében tovább folytatódik egy hasonló növénydíszbe, esetünkben „csőrré” alakult át. Ez az aprónak tűnő részlet is a két temető közti kapcsolatra utalhat.

A küllős szíjelosztó (3. kép 5) szintén gyakori része a női öveknek a káptalantóti és a zamárdi női sírokban.

Valószínűleg az öv tartozéka volt a bronz- és a vaskarika is, amelyre a korongok vagy a szíjelosztók voltak felerősítve (3. kép 6–7).

A múzeumba került négy késtördék közül nehéz megmondani, melyik tartozott a női sírok leletei közé, de ezek az életben, a ház körüli munka során elengedhetetlen eszközök szinte minden női sírban megtalálhatók (3. kép 9–12). Általában az övről lelógó tokban viselték.

¹³ BÁRDOS 1996. 85.

¹⁴ BÁRDOS 1996. 77–78.

¹⁵ BÁRDOS 1996. 74.

¹⁶ BÁRDOS 1996. 49, XV. t. 13.

Elmondásból tudjuk, hogy a nyakperec, a fülbevaló karika és a gyöngyök nagyjából egy helyen kerültek elő, vagyis ugyanazon női sírhoz, valószínűleg az egyik övveretes temetkezéshez tartozhattak (3. kép 2–3, 8). Közülük a jellegzetes nyakpercek a zamárdi korongos-övveretes sírokból sem ritkák.¹⁷ Ezek a bizánci eredetű ékszerek a közép avar kortól jelentek meg.¹⁸

Összefoglalva: A csekély ránk maradt anyag alapján úgy tűnik, hogy legalább két női sír pusztult el. Mindkettőben lehetett nagyméretű, lemezes szíjvéggel díszített díszkorongos vagy szíjelosztós öv, a hozzá tartozó vas-, más esetben bronzkarikával. A korabeli szokásnak megfelelően az elhunytakat fülbevalóval, gyöngy-nyakláncsal és nyakperccel temették el. A párhuzamok alapján a kékkúti női sírokat a 7. század végére, a 8. század elejére keltezzük.

Férfi sírok

A szórványos leletanyag többi, öntött övverete minden bizonnyal férfi sírok melléklete volt. A két nagyszíjvég alapján legalább két férfi sírra gondolhatunk. A többi veret esetében a hasonló, hitelesen feltárt övgarnitúrák alapján megkísérelhetjük ezek szétválogatását, de ez természetesen csak hipotetikus lehet.

A veretek közül talán a leggyakoribb a tükrözött S alakú, lapos indával díszített nagyszíjvég (2. kép 3). Számos változata ismert, így a hármas elrendezésű S-alakok lehetnek egyforma méretűek vagy, mint esetünkben, eltérőek. Előfordul négyes tagolású S-alakokkal, bár a 2 és fél, valamint 3 és fél S alakú díszítés sem ritka. További változata, amikor a két oldallap díszítése eltér: ritkábban indadíszes, gyakrabban állatküzdelmi jelenettel. Az ilyen nagyszíjvégek mellett gyakran indadíszes kisszíjvégek, lemezből kivágott övveretek (háromszög áttöréssel vagy karikás csüngővel), lemezes csatok találhatóak. Leginkább olyan garnitúrákban tűnnek fel, amelyek a lemezes és az öntött típusok közötti, átmeneti időben voltak használatban, vagyis a 7. század végére, 8. század elejére keltezzük.¹⁹ Talán nem tévedünk nagyot, ha a nagyszíjvéget és az indadíszes kisszíjvéget (2. kép 4) egy ilyen övgarnitúra részeinek tartjuk.

¹⁷ BÁRDOS 1996. 83. 12. ábra 3–5.

¹⁸ PÁSZTOR 1986. 133.

¹⁹ Lemezből kivágott övgarnitúrával: pl. Kisköre 134. sír (GARAM 1979. 27. 74–75, Taf. 21. 10–19, Taf. 35. 4); Homokmégy–Halom 110. sír (GARAM 1975a. 31–32, Fig. 10. 110/1–13); Szebény I. 2. sír, 3 db indadíszes kisszíjvéggel (GARAM 1975b. 52, Fig. 2, 2/1–16. Pl. VII. 1–3); Tiszaderzs 4. sír (KOVRIK 1975. 212, Fig. 3, 4/1–11); Madaras-Téglavető 32. sír (RÁCZ 1999. 367, 8. kép 9–15); Alattán 394. sír (KOVRIK 1963. 38, Taf. XXVI. 31–47, Taf. LVIII. 13–26). Griffes-indás veretekkel: Zélovce/Zsély 124. sír (ČILINSKA 1975. 57, Taf. XXII. 1–13); Romonya I. 4. sír (KISS 1977. 111, Pl. XLIV, LXX. 6–9). Másik oldalán állatküzdelmi jelenetábrázolással: pl. Mindszent, Bozótanya 5. sír (SZALONTAI 1995. 8. kép 5); Jászapáti-szórvány (MADARAS 1994. Taf. XXXVI, LXIII. 10); Orosháza, Bónum-téglagyár 62. sír griffes veretekkel (JUHÁSZ 1995. 25–26, Taf. V. 61/1–9, XXVII. 3–7, 9); Budapest–Csepel, Szabadkikötő 5. sír griffes veretekkel (NAGY 1998. Taf. 121, 5/1–5, Taf. 184, 1, 3–6); Csúny 127. sír griffes veretekkel (SÓTÉR 1895. 109–110); Kékesd 184. sír (KISS 1977. 56, Pl. XXII. 1–10); Romonya I. 28. sír (KISS 1977. 111–112, Pl. XLV, LXXI. 6, LXXVIII. 2); Szebény I. 194. sír (GARAM 1975b. 84–85, Fig. 14); Szebény I. 201. sír (GARAM 1975b. 85, Fig. 15); Fót 1. sír (TETTAMANTI 1985. 345, 347–348, 9. kép, 12. kép 1).

Másik garnitúra része lehetett a kétoldalas nagyszíjvég, amelyet a hasonló darabok alapján a klasszikus griffes-indás korszakra keltezhetünk, vagyis a 8. század közepére, utolsó harmadára (2. kép 6). Mivel ezek a nagyszíjvégek leginkább griffes övveretekkel kerülnek elő, ezért a két kékkúti griffes övveretet e második övgarnitúrához soroltam (2. kép 7–8).²⁰

Ritkább darabok a kis gyűrűdíszből szerkesztett kisszíjvégek, de a csekély párhuzamok alapján ezt a típust szintén a klasszikus griffes-indás időszakra keltezhetjük (2. kép 9–10).²¹ Elképzelhető, hogy szintén e második övgarnitúra részei voltak.

Még ritkább darab a lépcsős lyukvédő (2. kép 5). Ez idáig csupán két hasonló darabot találtam (Zelovce/Zsély 335, Szeged-Fehértó B. temető 69. sír)²². Mindkét esetben a lyukvédők saktábla mintás övveretekkel együtt kerültek elő. Utóbbiakkal kapcsolatban, bár ezek száma sem túl gyakori, a kutatás feltételezi, hogy már a kései préselt övekkel egy időben használatban voltak.²³ Hasonló, saktábla mintás övveretek kerültek elő a mi szórványanyagunkkal egyébként is sok hasonlóságot mutató, Bakay Kornél által feltárt zamárdi temető rész 25. rabolt sírjából.²⁴ Elképzelhető, hogy a kékkúti lépcsős lyukvédő egy hasonló, saktábla mintás övgarnitúra része volt, és talán már egy harmadik férfi sírt jelez.

A leletanyagban előkerült két nyílcsúcs gyakori melléklete az avar harcos sírjának, akit gyakran lovával együtt temettek el (2. kép 11–12). Erre utal az 1997. évi leletmentés adata, míg kézzelfogható bizonyítéka lehet a szórványanyag félgömbös, préselt díszítésű verete (3. kép 1). A hasonló darabokat a kutatás a 670–700-as évek közé keltezi.²⁵

Végezetül megemlítjük a 2002. évi helyszíni bejárás során talált kis verettedéket, amelyet a közép avar korban kedvelt beütögetett pontokkal kitöltött szalagfonat minta díszít (2. kép 14).

Összefoglalva: A férfi sírokhoz sorolt leletek a párhuzamok alapján a 7. század végére, a 8. századra keltezhetőek. A csekély számú, szórványos leletanyag és adat messzemenő következtetések levonására nem alkalmas, de ezek alapján is megállapítható, hogy Kékkúton a középső és késő avar kor idején egy olyan, minden bizonnyal keresztény közösség élt, amely szoros kapcsolatokat mutat a közeli, hasonló korú és leletanyagú káptalantóti, valamint a Zamárdiban feltárt avar temető

²⁰ Pl. Szeged-Makkoserdő 208. sír griffes veretekkel (SALAMON 1995. 127, 154, Pl. 15); Orosháza, Bónum-téglagyár 59. sír (JUHÁSZ 1995. 24–25, Taf. IV, XXVI. 1–8); Mindszent, Bozó-tanya 5. sír, fotó után (SZALONTAI 1995. 189, 195–196, 8. kép 21–24); Kékesd 125. sír (KISS 1977. 54, Pl. XVII, LXVII. 1–6); Pilismarót-Basaharc 151. sír (FÉTTICH 1965. 51–52, Abb. 83–85).

²¹ HAMPEL 1894. LXIV/5, 69. oldalon az ország különböző vidékeiről a MNM-ban; a Keszthelyi sírmezőről uo. CXIV/8; Nemesvölgy: uo. CXXXII/5–6; Jászapati 161. sír (MADARAS 1994. 49–50, 128, Taf. XXIII, LXIII. 3–4); Szekszárd, Bogviszlói utca 451. sír (ROSNER 1999. 61, Taf. 32, 451/11–12, Taf. 77. 5); Gyöng 3. sír (ROSNER 1970. 43, 78, II. tábla 2).

²² ČILINSKA 1975. 96–97, Taf. VLI. 2–17; MADARAS 1981. 60, 16. tábla; MADARAS 1995. 144, Pl. 13. 13–24, XXXI. 6–9.

²³ MADARAS 1981. 38–39.

²⁴ BAKAY 1973. 5, VIII. t. 21–24, 31. További hasonló veretek: Szeged-Fehértó A. temető 316. sír (MADARAS 1981. 9. tábla; MADARAS 1995. 46, Pl. 32, 1–3; Kisköre 94. sír (GARAM 1979. 23, 75–76, Taf. 17. 3–6, Taf. 36. 5–7); Üllő II. 94. sír (CS. SÓS 1955. LXVI. t. 10).

²⁵ Pl. Solymár 20. sír (TÖRÖK 1994. 10, 40, Taf. VII. 1–7).

népességének anyagával. A káptalantóti és a kékkúti közösség már csak földrajzi helyzeténél fogva is közeli kapcsolatban lehetett egymással (4. kép 3). Természetesen ezek a kapcsolatok, illetve a zamárdi közösséggel való kapcsolatok tisztázása csak a temetők feltárása, publikálása után válik lehetségessé. Mindezek ellenére kétségtelen tény, hogy az eddig ismert két, káptalantóti és zamárdi temető mellett egy újabb, hasonló korú és hasonló népesség által használt temetővel bővíthetjük a sort.

A Balatonudvari-Fövenyes temető 99. sírjának leletei

A szakirodalomban eddig ismeretlen temető Balatonudvari nyugati végében, a Fövenyes nevű részen, a 71. sz. főközlekedési út északi oldalán, egy mélyebb völgyben került elő. 2002 tavaszán, a területen vízvezeték árkának ásása közben bukkantak az első sírokra. A beruházás a Balaton-felvidék víz- és csatornázási munkáihoz kapcsolódott. Korábban a nyomvonal az úttal párhuzamosan haladt és csupán e völgnél vált szükségessé az ároknak az útra merőlegesen történő folytatása. A tervezetteknek megfelelően a nyomvonal a völgy nyugati szélén 30 méter hosszan haladt tovább északi irányba, majd derékszögben megtörve átszelte a 20 méter széles völgyet, és így folytatódott tovább keleti irányban, a dombokon keresztül (5. kép). Sírok a völgyben haladó nyomvonal mentén és ennek 2–3 méteres rábontásában, teljes hosszúságban kerültek elő, míg a dombos részen ezeknek már nem volt nyoma. Itt a talaj 20–30 cm-es termőréteg után sziklás, dolomitos, a völgyben pedig erősen köves, agyagos. Elmondás alapján tudjuk, hogy az I. világháború után még művelték a területet, de ekkor sírokat nem találtak. A II. világháború idején közvetlenül az út mellett, a völgy déli részén, lövészárkokat ástak, amelyek nyomait az ásás során megtaláltuk. Ekkor több sír is elpusztult, illetve a vázából csupán a lábszárcsontok maradtak meg. A háború után egy ideig földútként használták a völgyet. Ezt követően a területet nem művelték, ahol igen mély gyökerű bokrok és fák nőttek. A nyomvonal kiásása előtt a területet rendezték, tisztították, ezért a fákat és a bokrokat gyökerestül kihúzták. Ennek során valószínűleg több sír is elpusztult, legalábbis a felszínen gyűjtött szórványanyag erre utal.

A feltárások során kiderült, hogy a völgyben kétféle, eltérő korú és tájolású sír van: a felső rétegben Ny-K-i tájolású, 10–11. századi sírok, alattuk ÉNy-DK-i tájolású, késő avar kori, 9. század elejei temetkezések. A különböző korú sírok nem bolygatták egymást, az esetek nagy részében szuperpozícióban voltak. A honfoglalás és kora Árpád-kori sírokat a felső, fekete színű talajba ásták (átlagos mélységük 90 cm), ezért ritka kivételnek számított a sírfoltok pontos bejelölése, valamint a sírgödörök formájának megállapítása. A tájolásban csekély eltérés mutatkozott a feltárt temetőrész keleti részén, ahol a 10–11. századi sírok NyÉNy-KDK-i irányba tolódtak, de ezenkívül a mellékletadásban és egyéb szokásokban nem mutatkoztak eltérések a szinte pontosan Ny-K-i tájolású sírokhoz képest. A késő avar kori sírok mindegyike ÉNy-DK-i tájolású volt, kivéve a 102. sírt, amelyben DNy-ÉK-i tájolásban eltemetett nő és gyermeke feküdt.

A késő avar kori sírok mélyebben helyezkedtek el (átlagos mélységük 130 cm). A sírgödörök kiásása során szintén átvágták a fekete réteget, mélységük elérte a fekete földréteg alatt megfigyelhető sárgás színű talajt, illetve egyes esetekben a sír

alja mélyebben is belenyúlt ebbe a rétegbe. Az előbbi, sekélyebb mélység általában női és gyerek sírokra, míg az utóbbi általában férfi sírokra volt jellemző. Egy kivétel akadt, a 115. női sír, a feltárt temetőrész legmélyebb (215 cm) és egyúttal egyetlen, teljesen kirabolt női sírja. E sírt kivéve rablással nem talákoztunk.

A megelőző feltárás során 118 temetkezést tártunk fel. Több esetben egy-egy sírgödörbe két elhunytat egymásra, ritkán egymás mellé temettek. Ezt csak késő avar kori sírok esetében lehetett megfigyelni.

A 10–11. századi sírokban zömében gyerekek nyugodtak. Két késő avar kori sírban, a már említett 102. és az 52. sírban feküdt anya gyermekével.

A 10–11. századra keltezhető temetkezések mellékletekben viszonylag szegények voltak. Javarészt bronz S-végű vagy egyszerű fülbevalók, spirális-, karika- vagy pántgyűrűk, gombok, gyöngyök (köztük aranyfóliás is) kerültek elő és egy kétélű nyílcsúcs. Kiemelkedik közülük az 5. és 7. sz. lány és 68. sz. női sír. Az 5. sírban négyszögletes átmetszetű bronz nyakperec, tömör bronzgomb, S-végű fülbevaló és gyöngyök voltak. A 7. sírban gyöngyök közé fűzött, díszített félhold alakú csüngő, szőlőfürtű díszes bronz fülbevaló, bronzgomb és bronzgyűrű. A 68. sírban filigrándíszes huzallal kiegészített, sodrott nyakperec, gyöngyök közé fűzött, levél alakú bronzcsüngő és négy vascsőrgő volt, valamint fülbevalók és gyűrűk.

Az avar kori sírokban a késői időszak jellegzetes leletei láttak napvilágot: ovális karikájú, hosszúkás gyöngycsüngős, granulátum-díszes, S-végű, egyszerű fülbevalók, zömében dinnyemag alakú gyöngyök, ritkán a gyöngyök közé fűzött, átfűrt római érmek, 1 db köves és egyszerű bronz spirálgyűrűk, bronz karperec, hiányos övgarnitúrák, szokásos vascsatok, kések, karikák, csonttégely, íjcsontok, három élű nyílcsúcsok, bogozók, állatcsont, tojás- és edénymellékletek, vaspohárka, bronzcsengő. A feltárt terület keleti széléhez közel két sírban „idegen” vázrészek is előkerültek. A 94. sír DK-i vége jóval hosszabb volt, mint azt a váz mérete megkövetelte volna. Itt 30 cm-rel magasabban két lábszárcsont került elő. A 101. sír esetében a sírgödör két végébe szintén „idegen” csontokat halmoztak fel. Eredetükre a 110. sír feltárása során talált leletek adhatnak választ, ahol közép avar korra keltezhető aranyozott ezüst, préselt övveretek, íjcsontok, bogozó, három élű nyílcsúcsok kerültek elő. Valószínűleg az említett „idegen” csontok szintén a közép avar kori temetkezésekhez tartoztak, amelyekre a késő avar kori sírgödörök kiásásakor bukkantak.

Összefoglalva: A Balatonudvari-Fővenyes temető eddig feltárt területén közép és késő avar kori, valamint 9. század elejei, illetve 10–11. századi sírok kerültek elő. A két avar kori csoport által hátrahagyott temetkezésekkel ellentétben a 10–11. századi sírok a korábbi nem bolygatták. A feltártak alapján egyelőre úgy tűnik, hogy nem egy kontinuos avar-magyar temetőről van szó. A két nép sírjai sem a temetkezési szokásokban, sem a leletanyagban nem mutatnak kapcsolatot. A két nép hagyatéka közti „keveredésnek” nincs nyoma, aminek az alább bemutatásra kerülő leletek sem mondanak ellent.²⁶

²⁶ A magyar és avar nép kontinuitásának, asszimilációjának problematikájával foglalkozott Költő László és Szentpéteri József (KÖLTŐ-SZENTPÉTERI 1996. 119–134). Tanulmányukban összefoglalták mindazon kutatási eredményeket, amelyek a legutóbbi évtizedekben e témakörben ismertté váltak, utalva mindazon nehézségekre, amelyek e kérdés vizsgálatát befolyásolják. Összefoglalásként megállapították, hogy egyelőre nem igazolható „a Kárpát-medencei őslakosság és a 895-ben betelepült honfoglalók népességének egymásba olvadása.”

Az eddig feltárt temetkezések közül az alábbiakban a 99. számú késő avar kori sírt mutatjuk be, amely kiemelkedik egyik ritkaságszámba menő leletével. A sír a feltárt terület keleti részén látott napvilágot. Az ÉNy-DK-i tájolású, 129 cm mély sír északnyugati, valamint délkeleti oldalfala mellett egy-egy 10–11. századi sír került elő. Az előbbi, 88. sz. sír NyÉNy-KDK-i tájolású, melléklet nélküli, 67 cm mély, az utóbbi, 97. sz. sír ugyanilyen tájolású és 90 cm mély volt, a bal ujjcsontokon bronzgyűrű melléklettel.

A 99. sírban hanyatt fektetett, nyújtott helyzetű, Juv. korú lány nyugodott (6. kép). A koponya kissé a váz irányába billent, a karcsontok a váz mellett helyezkedtek el. A koponya jobb oldali csontjainak egy részét és néhány csigolyát állat bolygatta. Ennek következtében az eredetileg jobb oldali fülbevaló és a gyöngyök egy része a váz szegycsontjára és a bordákra torlódott.

Mellékletek:

1. Ötszögű, a zárószerkezetnél kerek átmetszetű, ezüsthuzalból készült, ovális karikájú, gyöngycsüngős fülbevalók. Az egyik a szegycsonton, a másik a koponya bal oldalánál került elő. A fülbevaló karika közepén és a szemben levő oldalon hengeres gyűrűtag ill. granulátum díszítés van. A karika felső végét gömbölyű, kék színű gyöngy díszíti, amelyet granulátumokból összeállított gyűrű segítségével erősítettek fel. A hosszúkas, négyszögletes, kék gyöngycsüngőt hasonló granulátumokból összeállított gyűrűcske segítségével erősítették fel. A csüngővel szemben, a karika belső oldalát kisebb gömbölyű, kék színű, hasonló módon rögzített gyöngy díszíti. A koponya bal oldalán előkerült fülbevalóról ez a tag hiányzik. H.: 3,9 cm (6. kép 1–2).

2. Gyöngyök a koponya körül és a bordákon. 55 db fekete, illetve szürke színű, 10 db világoszöld vagy fehér dinnyemag alakú és 44 db fekete, 2 db sárga kásagyöngy, 1 db kisebb hengeres, fehér vonalfolyatásos üvegyöngy, valamint több töredék (6. kép 6). A gyöngyök között laposra kalapált, keskeny feltekereselt dísz vagy nyakláncapocs van. Átm.: 0,9 cm (6. kép 4).

3. Fekete színű, mély barázdákkal tagolt, bikónikus orsógomb a bal oldali ujjcsontoknál. M.: 2,7 cm; Átm.: 3 cm (6. kép 3).

4. 7 db juh astragalos egy csomóban a jobb felkarcsont külső oldalánál. Felületük erősen kopott, megmunkálásnak nincs nyoma (6. kép 5).

5. Tojás a jobb combcsont külső oldalánál. (R.n.)

6. Sertéscsontok a lábszárcsontokra helyezve. (R.n.)

7. Csirkecsontok ugyanitt. (R.n.)

8. Edény a jobb lábfejcsontra helyezve. Kézikorongolt, kívül-belül feketére égett, kihajló peremű fazék. A perem ferdén levágott. Az edény közepén hasasodik, fenék felé szűkül, felületét három hullámvonalköteg díszíti. M.: 14 cm, Szá.: 12,6 cm, Fá.: 8,8 cm (7. kép).

A leletanyag leírásából is kitűnik, hogy a 99. sírban késő avar korban élt lányt temettek el. Erre utalnak a tájoláson ill. a temetkezési rítuson kívül a jellegzetesen késő avar kori dívatot követő fülbevalók és gyöngyök, valamint az orsógomb és az edény. A sírleletek között találjuk azt a 7 darab astragalost is, amely alapul szolgált a sír részletesebb bemutatására. Elsősorban azért, mivel éppen az avar korban szinte egyedinek tekinthető leletről van szó.

Maga az astragalos-lelet, bár nem túl gyakran, de az őskortól kezdve szinte minden korból ismert volt. Igen kiterjedt irodalma van: az ókori auktorok leírásaitól a különböző ábrázolásokig, művelődéstörténeti kutatásokig és természetesen nem utolsó sorban a régészeti és archeozoológiai feldolgozásokig.²⁷ Ezen belül a népvándorlás és honfoglalás kori astragalos-leletek kutatói közül elsősorban László Gyula és Kiss Attila munkáit kell megemlíteni.

László Gyula 1955-ben a tisztázatlan lelőkörményű Ság hegyi karcolt csontokat vizsgálta, s ezeket az avar csontkarcolatokkal való rokonságuk miatt az avar korra keltezte.²⁸ Megemlíti, hogy a több tízezernyi népvándorlás kori lelet között eddig egyben sem volt hasonló, amely lehetővé tette volna, hogy az avarság játékaira, szórakozásaira következtessünk. A hiányt azzal magyarázta, hogy az avarok a játékot nem sokra becsülték, de valószínűleg a gyerekeknek nem is voltak mai értelemben vett játékaik. Mindezek ellenére, elsősorban keleti párhuzamok alapján, a hallstatti lelőhelyű Ság hegyi juhcsontokat avar korinak határozta meg.²⁹

Kiss Attila a 10. század végén nyitott és a 11–12. század fordulójáig használt Majs-Udvari rétek lelőhelyű temetőben előkerült karcolt astragalos-leletek kapcsán részletesen foglalkozott a kérdéssel. Megállapította, hogy a Dunántúlon és Ausztriában a juh astragalosok a vaskorban jelentek meg. Ide tartozik a Ság hegyi lelet is. Továbbá megállapította, hogy Kárpát-medencei megjelenésük időpontja a magyarok megjelenésének idejével esik egybe. Igen közkedvelt játék volt, amely a néprajzi adatok alapján szinte napjainkig nyomon követhető.³⁰ Adattárában felsorolja az ismert lelőhelyeket.³¹ Az Adattár listáját kiegészíthetjük a Malé Kosihy 354, 410, 510. sírok hasonló leleteivel.³² Így tehát Kiss Attila adatgyűjtésének lezárásáig biztos avar kori lelőhelyről astragalos játékok nem voltak ismertek.³³

Áttekintve a 10–11. századi adatokat, nagy általánosságban elmondható, hogy az astragalos-leletek általában gyereksírokból kerülnek elő. Számuk 1 és 7 darab között változik. Kivételt jelent a Majs-Udvari rétek lelőhely 752. sírja, amelyből 58 darab látott napvilágot.³⁴ Előkerülési helyük változó, a csontváz különböző pontjain voltak, de több darab esetén mindig egy csomóban helyezkedtek el.

²⁷ BARTOSIEWICZ 1999. 37–44.

²⁸ LÁSZLÓ 1955. 150–153; LÁSZLÓ 1999. 471–474.

²⁹ LÁSZLÓ 1999. 474.

³⁰ KISS 1983. 168–171, Adattár 201–202.

³¹ A felsorolt 10–11. századi Kárpát-medencei temetők közül azóta megjelent a Csongrád-Felgyő (BÁLINT 1991. Taf. LIII. 4), Nagytarcsa-Homokbánya 9. sír (KOVÁCS 1986. 95, 101, 4. kép) ismeretése. A velemszentvidi darabmal kapcsolatban Kiss G. megállapítja, hogy a lelőhelyről torzított koponyák kerültek elő, ezért a 6 db astragalost az 5. századra kell keltezni (KISS 2000. 272–273). Ugyanakkor az Ikervár-Virág utca 41. sírból egy másik astragalost mutat be (KISS 2000. 48, 90).

³² HANULIAK 1994. 61, 354. sír: 133, Tab. LXX:A/1, 410. sír: 135, Tab. LXXX:B/2, 510. sír: 137, Tab. XCIV:B/1.

³³ Az igazság kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy László Gyula eredetileg azt írta: „a Ság hegyi csigacsontok az avar korból vagy az azt követő magyar korból valók.” Vagyis meghagyja a lehetőségét annak, hogy a leletek akár későbbiek is lehetnek, mint azt Kiss Attila is igazolta; és bár lehetséges, hogy a Ság hegyi darabokat tévesen keltezte, végeredményben mégis igaza lett: az astragalos-játékot az avarok is ismerhették.

³⁴ KISS 1983. 127, 63. és 81. ábra.

Újdonságként hatott, hogy első ízben, avar környezetben, éppen Kiss Attila tárt fel astragalosokat a Kőlked-Feketekapu B temető 662. sírjában.³⁵ A leírás szerint ezek egy Juv. korú fiú sírjában voltak, nyers állapotban. Valószínűleg a juhcsont-leletekkel kapcsolatos részletesebb elemzésre már nem volt módja, de bizonyítással szándékában állt.³⁶ A sír többi anyaga alapján maga a feltáró sem tudta besorolni egyik csoportjába sem.³⁷ Keltezéséhez támpontul a sír felett előkerült 106. objektumot említi, de sajnos mivel a telep anyaga még publikálatlan, egyelőre meg kell elégednünk annyival, hogy a kőlkedi darabok az elsők, amelyek avar környezetben láttak napvilágot. Ezt a sort bővíthetjük a Balatonudvariban feltárt 99. sír leírt példányaival, amelyeket bizonyosan később avar mellékletekkel együtt találtunk. E két lelet segítségével sikerült bizonyítékot kapni arra vonatkozóan, hogy az ősi időktől, nagy területen közkedvelt astragalos játék az avarság körében sem volt ismeretlen. Reméljük, hogy a jövőben az astragalosok száma tovább fog gyarapodni, és az újabb megfigyelésekkel pontosabb képet kaphatunk az avarság játékszokásairól is.³⁸

IRODALOM

BAKAY 1973.

Bakay K.: Az avarkor időrendjéről. Újabb avar temetők a Balaton környékén. SMK I (1973) 5–86.

BARTOSIEWICZ 1999.

Bartosiewicz, L.: A systematic review of astragalus finds from archaeological sites. *Antaeus* 24 (1999) 37–44, 594.

BÁLINT 1991.

Bálint, Cs.: *Südungarn im 10. Jahrhundert*. Budapest, 1991.

BÁRDOS 1995.

Bárdos, E.: *La necropoli di Zamárdi*. In.: *Gli Avari*. 1995. 151–163.

BÁRDOS 1996.

Bárdos E.: Az avarkori öntött bronz korongok viseleti szokásához a zamárdi avar temető alapján I. SMK XII (1996) 47–106.

CS. SÓS 1955.

Cs. Sós, Á.: *Le deuxième cimetière avare d'Üllő*. *Acta ArchHung* V (1955) 193–230.

ČILINSKA 1975.

Čilinska, Z.: *Frühmittelalterliches Gräberfeld in Želovce*. Bratislava, 1975.

³⁵ KISS 2001. 188–189, Taf. 101. 662/8–12.

³⁶ A temetőről megjelent publikációban lévő irodalomjegyzékben szerepel a „Baranya megye...” idézett munkája, amely viszont a jegyzetekben már nem található meg. Minden bizonnyal éppen azzal a céllal került a jegyzékbe, hogy ennek kapcsán kifejttesse esetleges új véleményét.

³⁷ KISS 2001. 19.

³⁸ Köszönetet mondok a cikk elkészítéséhez nyújtott segítségéért Sári Jánosnénak, Tóvári Boglárkának és dr. Vida Tivadarnak.

FETTICH 1965.

Fettich, N.: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót-Basaharc. Budapest, 1965.

GARAM 1975a.

Garam, É.: The Homokmégy-Halom Cemetery. In.: Avar Finds in the Hungarian National Museum. Cemeteries of the Avar period (567–829) in Hungary. (Ed.: Kovrig, I.) Budapest, 1975. 12–48.

GARAM 1975b.

Garam, É.: The Szebény I–III Cemetery. In.: Avar Finds in the Hungarian National Museum. Cemeteries of the Avar period (567–829) in Hungary. (Ed.: Kovrig, I.) Budapest, 1975. 49–120.

GARAM 1979.

Garam, É.: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Kisköre. Budapest, 1979.

HAMPEL 1894.

Hampel J.: A régibb középkor emlékei Magyarhonban I–II. Budapest, 1894.

HANULIAK 1994.

Hanuliak, M.: Malé Kosihy. Pohrebisko z 10.–11. storočia. Materialia Archaeologica Slovaca. Nitra, 1994.

JUHÁSZ 1995.

Juhász, I.: Awarzeitliche Gräberfelder in der Gemarkung Orosháza. Budapest, 1995.

KISS 1977.

Kiss, A.: Avar cemeteries in County Baranya. Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary 2. (Ed.: Kovrig, I.) Budapest, 1977.

KISS 1983.

Kiss A.: Baranya megye X–XI. századi sírleletei. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori temetőinek anyaga. 1. sorozat. (Szerk.: Dienes I.) Budapest, 1983.

KISS 1987.

Kiss, A.: Beiträge zur Verbreitung Frühmittelalterlicher Folienkreuze im Karpatenbecken. Archäologisches Korrespondenzblatt 17 (1987) 235–243.

KISS 2001.

Kiss, A.: Das awarenzeitliche Gräberfeld in Kölked-Feketekapu B. I–II. Budapest, 2001.

KISS 2000.

Kiss G.: Vas megye 10–12. századi sír- és kincsleletei. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei. 2. sorozat. (Szerk.: Kovács L.–Révész L.) Szombathely, 2000.

KOVÁCS 1986.

Kovács L.: Honfoglalás kori sírok Nagytarcsán II. (Adatok a nyéltámaszos balták, valamint trapéz alakú kengyelek kérdéséhez.) ComArchHung 1986. 93–121.

KOVRIG 1963.

Kovrig, I.: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. Budapest, 1963.

KOVRIG 1975.

Kovrig, I.: The Tiszaderzs Cemetery. In.: Avar Finds in the Hungarian National Museum. Cemeteries of the Avar period (567–829) in Hungary. (Ed.: Kovrig, I.) Budapest, 1975. 209–236.

KÖLTŐ–SZENTPÉTERI 1996.

Költő L.–Szentpéteri J.: Gondolatok az avar–magyar asszimilációról temetőelemzések alapján. In.: A népvándorlaskor fiatal kutatóinak VII. összefüggése. (Szerk.: Kiss M.–Lengvári I.) Pécs, 1996. 119–134.

LÁSZLÓ 1955.

László, Gy.: Études archéologique sur l’histoire de la société de avars. Budapest, 1955.

LÁSZLÓ 1999.

László Gy.: Múltunkról utódainknak I–II. Budapest, 1999.

MADARAS 1981.

Madaras L.: A Szeged-Fehértó A és B temetők anyagának összehasonlító vizsgálata. SzMMÉ 1981. 35–64.

MADARAS 1994.

Madaras, L.: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Jászapáti. Debrecen–Budapest, 1994.

MADARAS 1995.

Madaras, L.: The Szeged-Fehértó „A” and „B” cemeteries. Debrecen–Budapest, 1995.

NAGY 1992.

Nagy M.: Kora avar kori sírleletek Budapestről. Megjegyzések az avar kori állatornamentikához. ArchÉrt 119 (1992) 15–42.

NAGY 1998.

Nagy, M.: Awarenzeitliche Gräberfelder im Stadtgebiet von Budapest I–II. Budapest, 1998.

PÁSZTOR 1986.

Pásztor A.: Adatok a közép-avarkor ékszerveletének kérdéséhez. ArchÉrt 113 (1986) 113–133.

RÁCZ 1999.

RácZ Zs.: A Madaras-Téglavetői avar temető. (Kőhegyi Mihály ásatása 1959–62.) MFMÉ–StudArch V (1999) 347–395.

ROSNER 1970.

Rosner Gy.: Újabb adatok Tolna megye avarkori történetének kutatásához. BBÁMÉ I (1970) 40–95.

ROSNER 1999.

Rosner, Gy.: Das awarenzeitliche Gräberfeld in Szekszárd-Bogyiszlói Straße. Budapest, 1999.

SALAMON 1995.

Salamon, Á.: The Szeged-Makkoserdő Cemetery. Debrecen–Budapest 1995. 109–207.

SÁGI 1972.

Sági K.: Ókeresztény bazilikának vélt villa rustica hitelesítő ásatása Kékkúton. VMMK 11 (1972) 121–138.

SÓTÉR 1895.

Sótér Á.: Ásatások a csunyi sírmezőn. ArchKözl XIX (1895) 117–134.

SZALONTAI 1995.

Szalontai Cs.: Avar kori lelőhelyek és leletek Mindszentről. MFMÉ–StudArch I (1995) 183–209.

TETTAMANTI 1985.

Tettamanti S.: Avar kori sírok Fótról. StudCom 17 (1985) 345–368.

TÓTH 1974.

Tóth E.: Korabizánci kőfaragvány Felsődörgicséről. FolArch 25 (1974) 161–176.

TÓTH 1990.

Tóth E.: A 4–8. századi pannóniai kereszténység forrásairól és a leletek fontosságáról. Magyar egyháztörténeti vázlatok 2. Budapest, 1990. 17–33.

TÓTH 1999.

Tóth E.: Kereszténység a honfoglalás előtti Kárpát-medencében. In.: Magyarország térben és időben. Nemzetközi Hungarológiai Konferencia. Tatabánya–Esztergom 1996. Tudományos Füzetek 11. Komárom, 1999. 163–182.

TÖRÖK 1994.

Török, Gy.: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Solymár. Debrecen–Budapest, 1994.

VIDA 1995.

Vida, T.: Frühmittelalterliche scheiben- und kugelförmige Amulettkapseln zwischen Kaukasus, Kastilien und Picardie. BRGK 76 (1995) 219–290.

VIDA 1998.

Vida, T.: Neue Beiträge zur Forschung der frühchristlichen Funde der Awarenzeit. Acta XIII congressus internationalis archaeologiae christianae. Citta del Vaticano–Split, 1998. 529–540.

VIDA 2002.

Vida, T.: Heidnische und christliche Elemente der awarenzeitlichen Glaubenswelt, Amulette in der Awarenzeit. Zalai Múzeum 11 (2002) 179–209.

**Avar-age findings from Kékkút and grave no. 99
of the Balatonudvari-Fövenyes cemetery**

- Ágota S. Perémi -

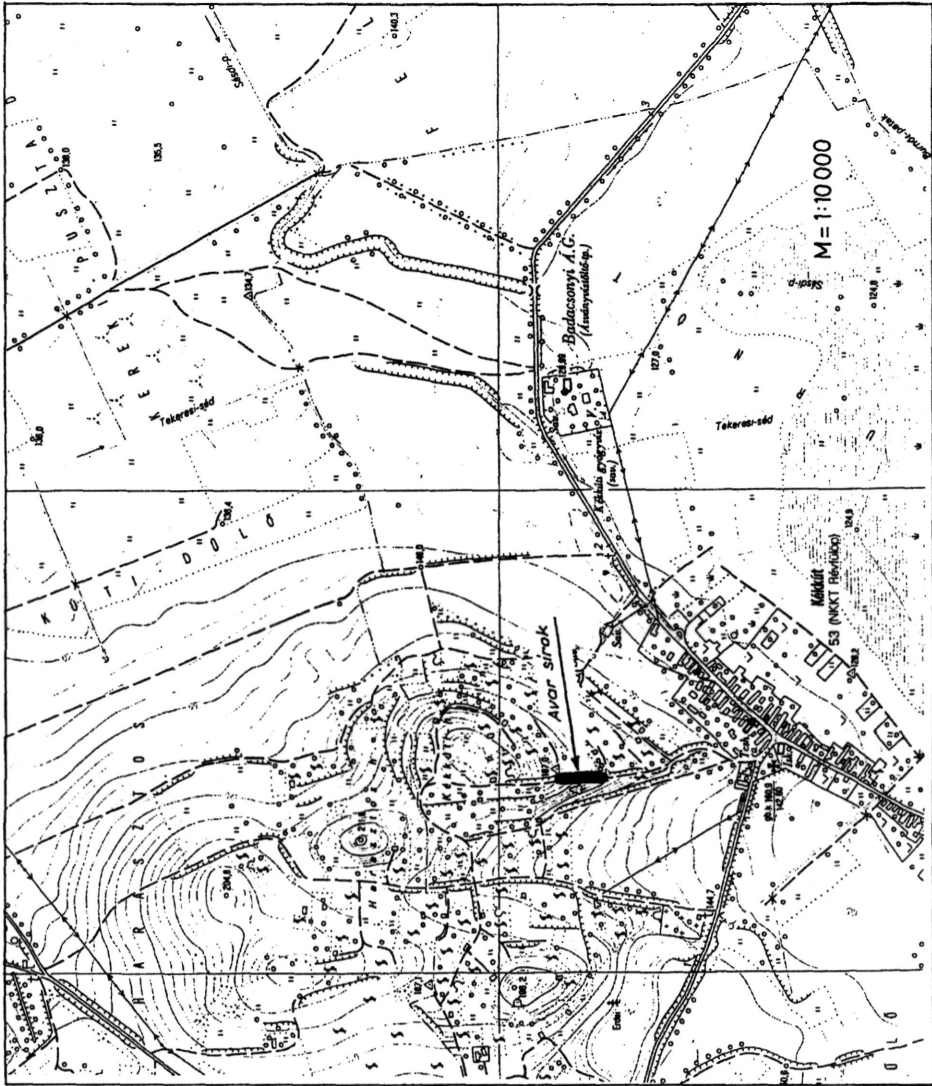
Resume

The findings found in Kékkút came to the museum sporadically in various times (figure 1). We have got data on approx. 12–13 graves. The graves had got southeast–northwest orientation and formed two grave-lines. In the Kékkút findings, pieces of more interest and even in Avar-age memories relatively rarely traceable, are the small crosses (figure 4. 1, 2a–f). These are pendants of the pieces found in the close graveyards of Káptatlantó and Zamárdi. In addition to the coffin crosses, there are more findings indicating a connection between the cemeteries of Zamárdi and Kékkút (figure 2. 1–2, figure 3. 2–5, 8).

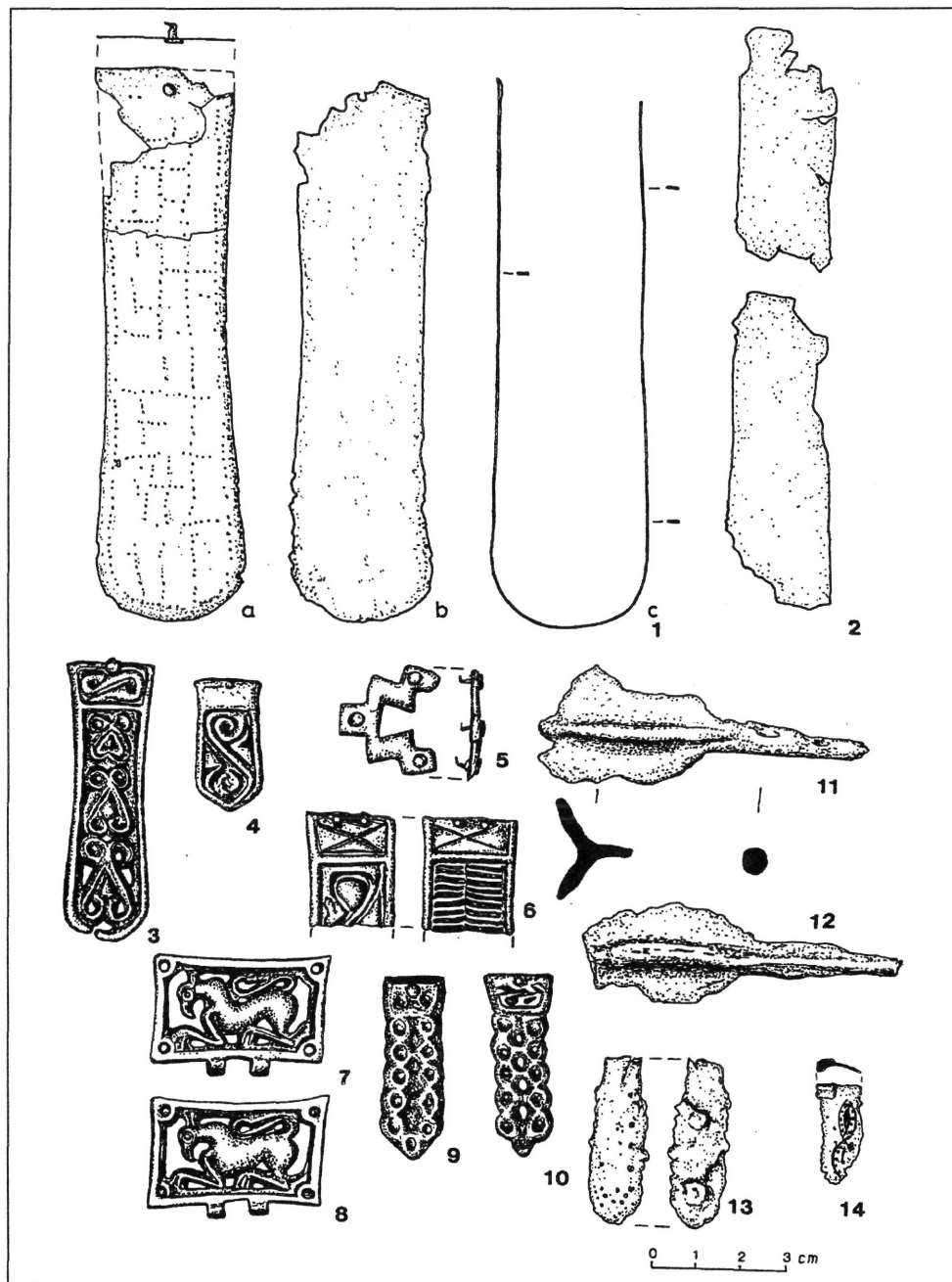
On the ground of the parallels, the findings are to be dated back to the end of the 7th century – beginning of the 8th century. Based on the small number of and sporadic findings, it can be stated that during the middle-late Avar-age a most probably Christian community lived in Kékkút, being in close relation with the population buried in the Avar graveyards of Káptatlantó and Zamárdi located nearby, going back to a similar age and showing similar findings (figure 4. 3).

The Balatonudvari-Fövenyes cemetery came to the surface in spring of 2002. In the upper layer we found 10–11th century graves with west-east orientation, under which there were late Avar-age, 9th century burials with northwest – southeast orientation. During the excavation we explored 118 burials. The burials dated back to the 10–11th century were relatively poor in supplements. In most cases bronze S-ended or simple earrings, spiral, circle or brace rings, buttons, pearls, two-edged arrow-heads came to light. In the Avar-age graves characteristic findings of the late period were found. The 10–11th century graves did not subvert the earlier ones. There are no traces of any “mixture” of the two populations. Out of the burials explored up till now, we call the attention to the grave no. 99 containing, in addition to typical late Avar-age supplements, also astragalos bones, unusual in the Avar-age. In our country this sort of things were known primarily in graves of the Hungarian conquest. The 7 pcs of sheep bones found in Balatonudvari and the pieces of grave 662 of Kölked-Feketekapu cemetery B are the first to prove that the game spread in a large area since ancient times were not unknown to the Avar people either.

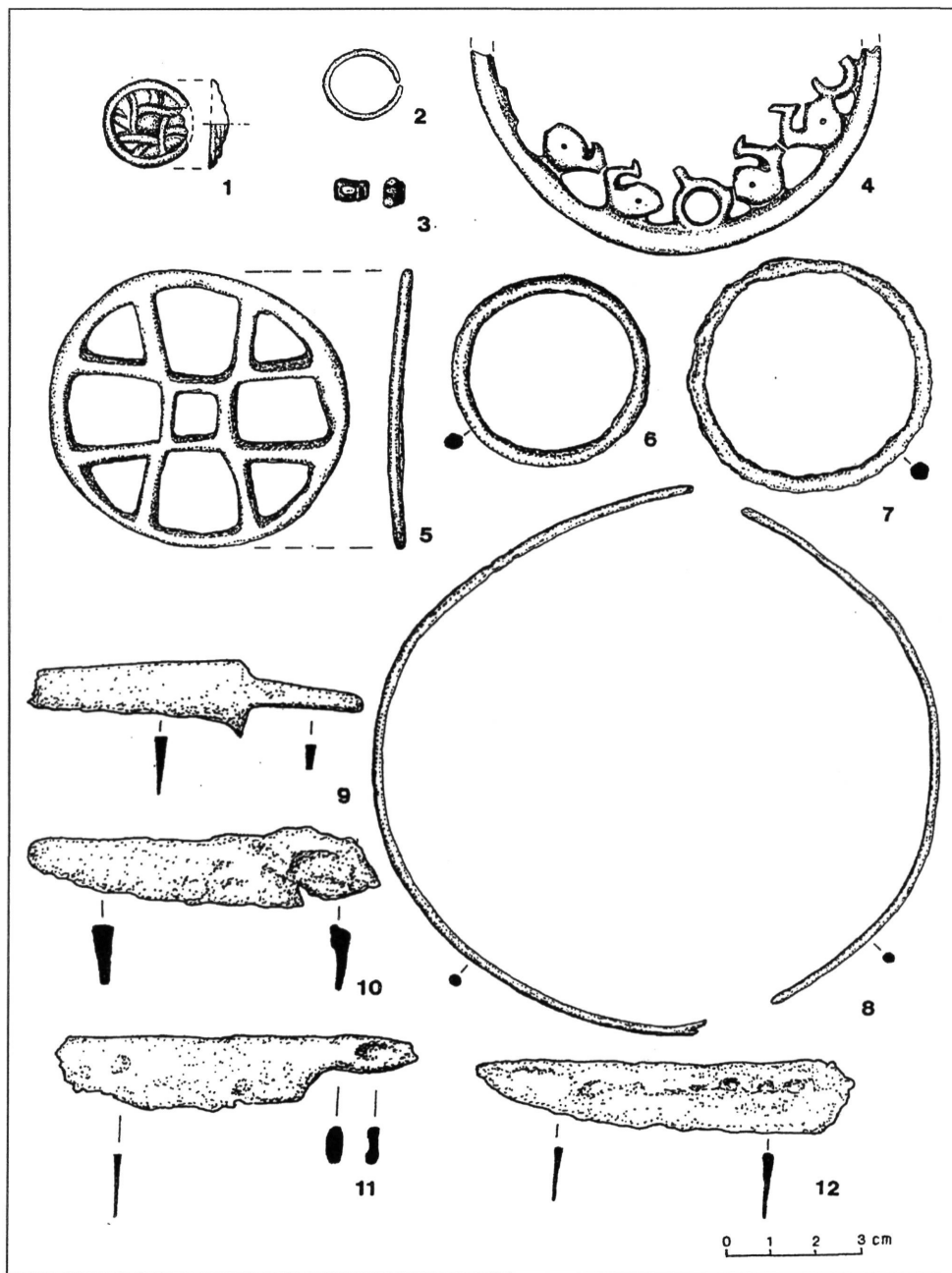
*S. Perémi Ágota
Laczkó Dezső Múzeum
8200 Veszprém, Erzsébet sétány 1.
peremi@vmmuzeum.hu*

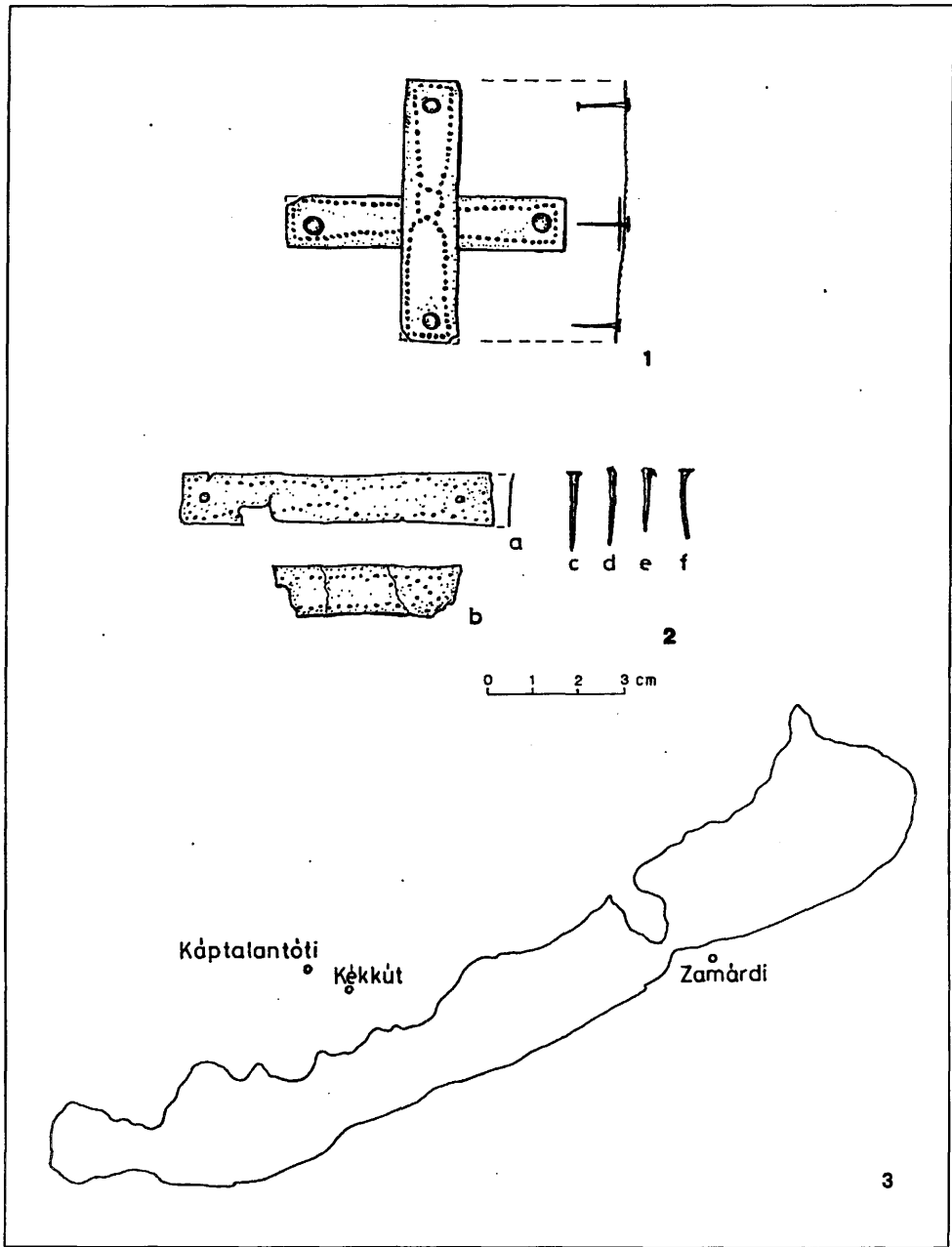
1. kép. A kékkúti avar sírok előkerülési helye

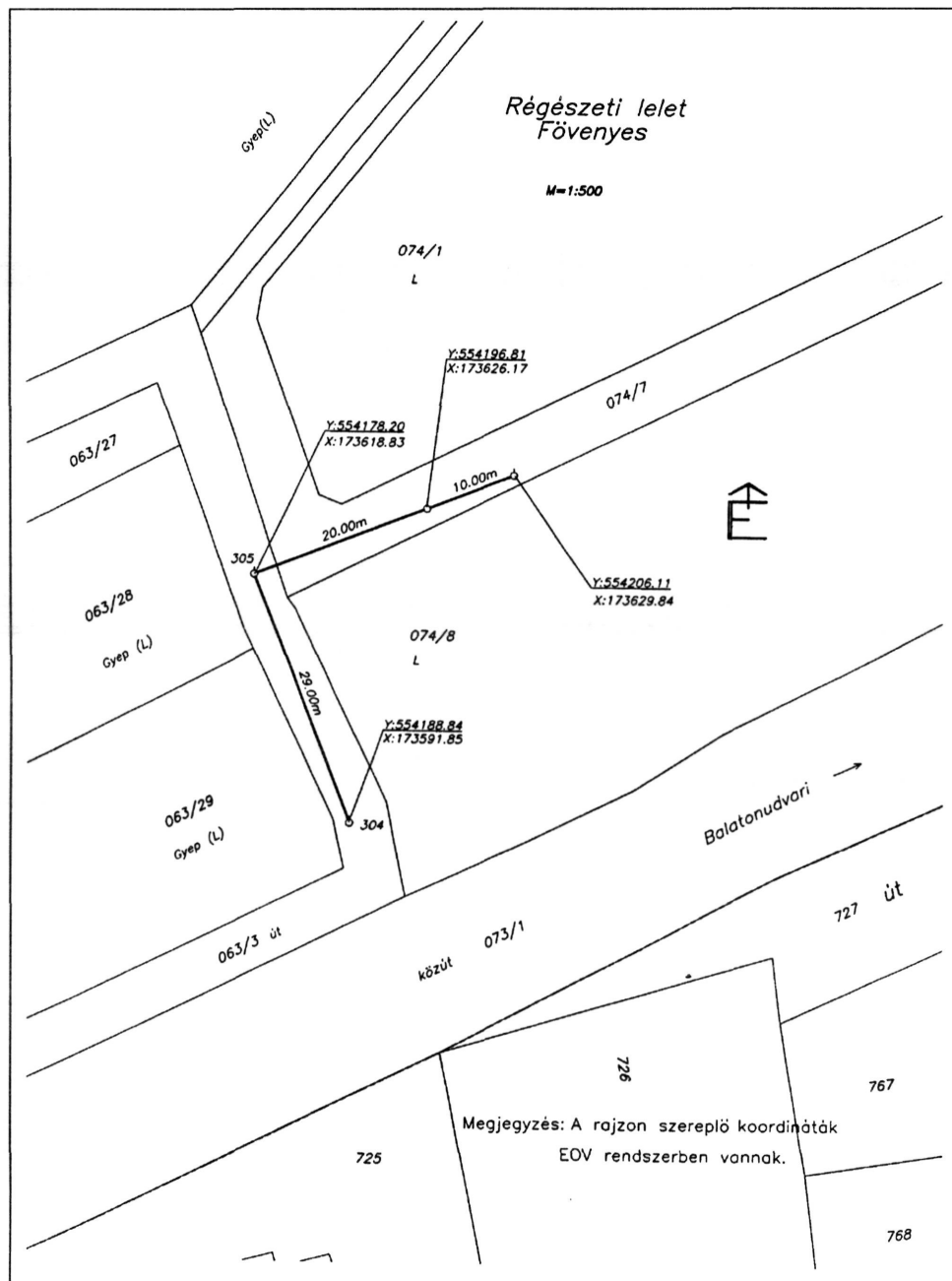
2. kép. Kékkúti avar kori leletek

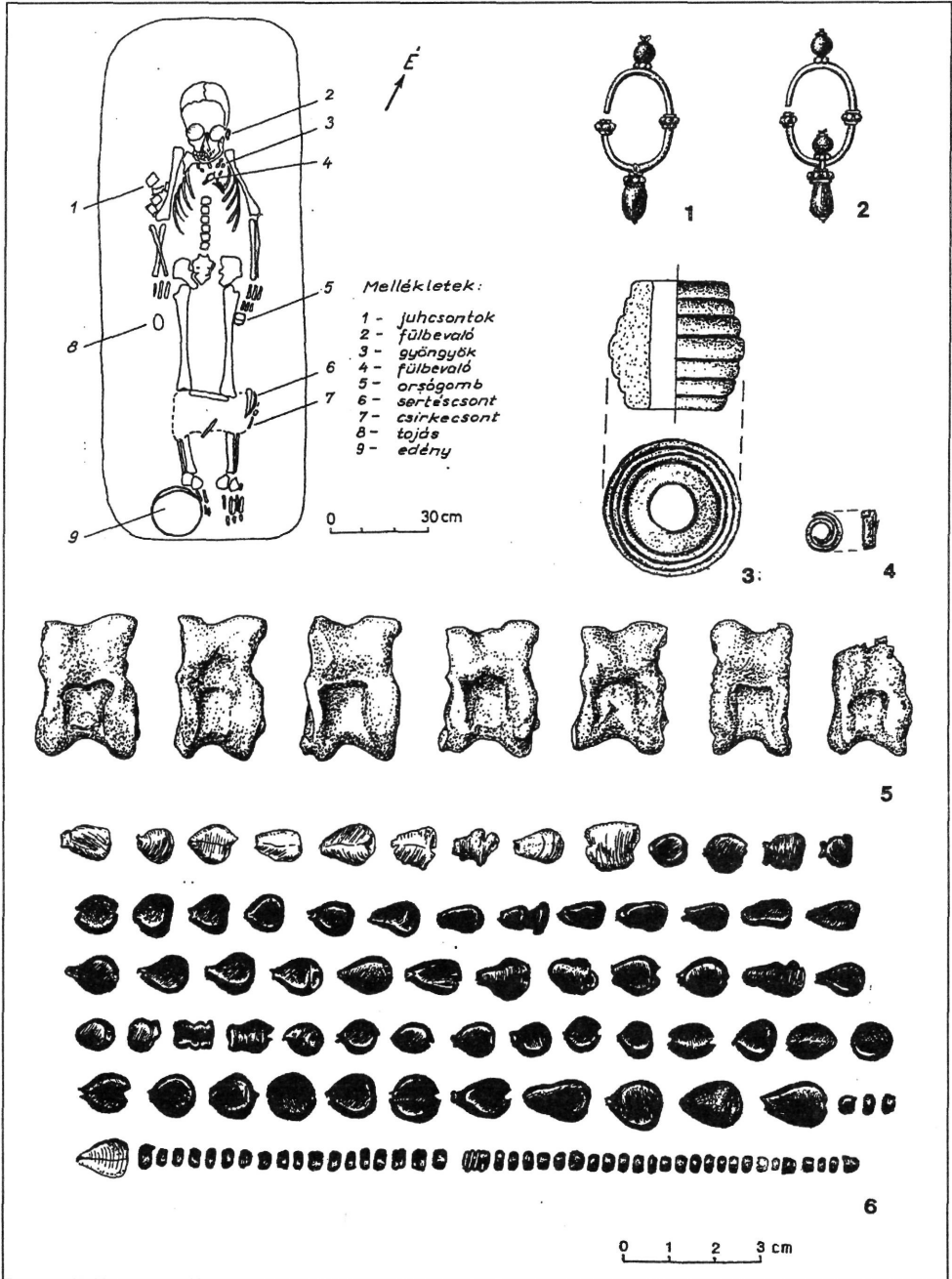
3. kép. Kékkúti avar kori leletek

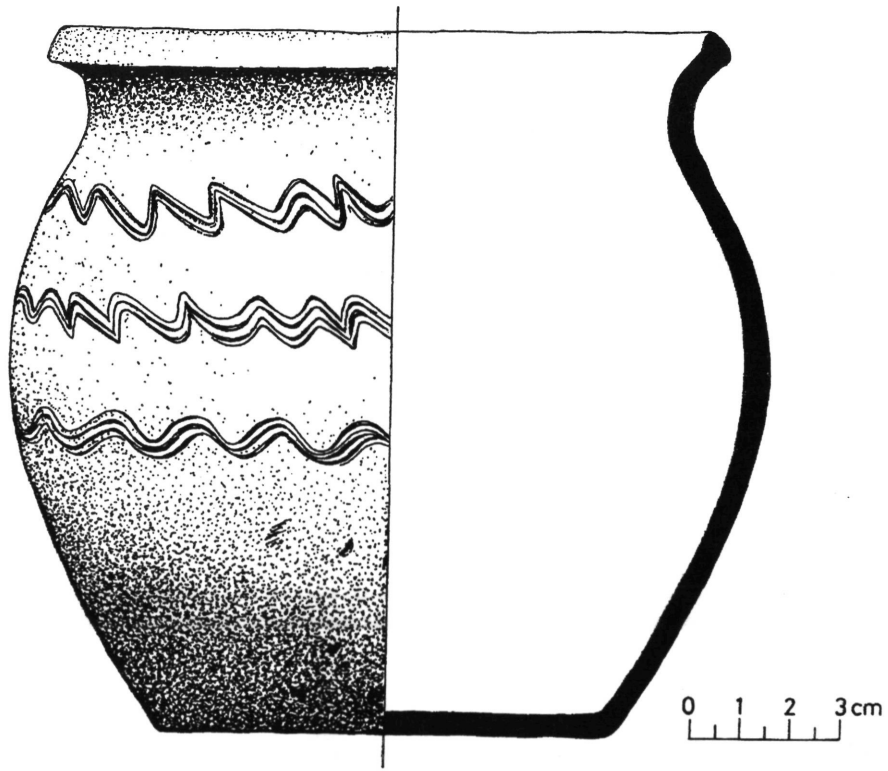
4. kép. 1-2: kékkúti koporsókeresztek, 3: a koporsókeresztek előkerülési helye

5. kép. Balatonudvari-Fövényes, a temető előkerülési helye

6. kép. Balatonudvari-Fövényes, a 99. sír leletei

7. kép. Balatonudvari-Fővényes, a 99. sír edénymelléklete